

Ethos rycerski w kulturze
Tradycje i kontynuacje

Tom II

Ethos sarmacki i jego tradycje

Prace Naukowe

Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 3585

50^{lat} Uniwersytetu
Śląskiego
w Katowicach

Ethos rycerski w kulturze Tradycje i kontynuacje

Tom II

Ethos sarmacki i jego tradycje

pod redakcją
Teresy Banaś-Korniak i Beaty Stuchlik-Surowiak
przy udziale
Magdaleny Komendy

Redaktor serii: Historia Literatury Polskiej
Marek Piechota

Recenzent
Michał Kuran

Spis treści

Wstęp (<i>Teresa Banaś-Korniak, Beata Stuchlik-Surowiak</i>)	7
Izabela Kosyl Ideal wodza w <i>Hetmanie</i> Bartosza Paprockiego wobec ethosu rycerskiego XVI-wiecznej szlachty polskiej	11
Dorota Bylewska Między duchem walki a duchowością wojny. Wzór rycerza prawego w zwierciadle Szymona Starowolskiego	33
Bartłomiej Michał Wołyniec „Rycerz mężny Ostoja, który rotę wodzień”. Cnoty herbowe rodu Ostoj- czyków w literaturze panegirycznej XVI–XVIII wieku	58
Marcin Piątek „Cne Lachy wszędy sława wiekopomna głosi”. Wartości rycerskie w świetle literatury okolicznościowej, poświęconej bitwie chocimskiej 1621 roku	84
Renata Ryba Rycerz chrześcijański wobec zjawiska niewoli tatarsko-tureckiej. Na podstawie wybranych utworów staropolskich	100
Dominika Fesser Ostatnie rycerstwo Europy. Husaria w utworach Wespazjana Kochow- skiego	114
Urszula Kicińska „Dzień jego i odwag rycerskich [...] długo by wylizać” – wizerunek żołnierza w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku	131

Teresa Banaś-Korniak	
Antywzór sarmackiej rycerskości. <i>Coś nowego</i> Łukasza Opalińskiego	156
Jakub Rawski	
Ethos rycerski w <i>Zawiszy Czarnym</i> Juliusza Słowackiego	174
Indeks osobowy	197

Wstęp

Tom drugi monografii pt. *Ethos rycerski w kulturze. Tradycje i kontynuacje* dedykujemy przede wszystkim czytelnikom zainteresowanym kulturą sarmacką oraz jej tradycjami. W Rzeczypospolitej szlacheckiej ideał etyczny średniowiecznego rycerza był zapewne znany. Jednak w stuleciach XVI i XVII łączył się on z kultywowaniem pamięci o walecznych herosach greckich i rzymskich. Szlachta polska bardziej ceniła surowe rzymskie cnoty bohaterskie aniżeli bogaty bojowy ekwipunek zachodnioeuropejskiego rycerza, którego uosobieniem był legendarny Roland ze starofrancuskich średniowiecznych pieśni.

Motywy kultu przeszłości, a w szczególności apoteoza bohaterskich przodków, którzy męstwo łączyli ze skromnością, prostym odzieniem i cierpliwością w znoszeniu trudów wojennej tułaczki – pojawiają się w literaturze staropolskiej nader często: w poezji, prozie, homiletyce, w licznych gatunkach publicystycznych. Jednak rzeczywistość polityczna w szlacheckiej Rzeczypospolitej wymuszała nieraz inne, nie zawsze heroiczne, zachowania. Tym bardziej więc ceniono tych, którzy swą postawą wyróżniali się na tle ówczesnego polskiego wojska. Liczne teksty okolicznościowe sławiły dokonania np. husarii polskiej, wybitnych hetmanów, takich jak Jan Zamoyski, a także odznaczających się wyjątkowym bohaterstwem prostych żołnierzy (na przykład walczących dzielnie z Turkami i Tatarami przedstawicieli rodziny Strusiów, Gabriela Hołubka i innych).

Większość zamieszczonych w tomie artykułów dotyczy literatury XVI i XVII stulecia, ale znalazły się tutaj również prace poświęcone tradycjom rycerskim przejawiającym się w innych, bliższych nam czasowo, epokach.

Publikację otwiera szkic **Izabeli Kosyl** będący próbą odpowiedzi na pytanie o to, do jakich źródeł literackich oraz ewentualnych wzorców osobowych sięgał historyk, heraldyk i poeta – Bartosz Paprocki, konstruując obraz idealnego hetmana w dziele o takim właśnie tytule. Do staropolskiej literatury parenetycznej sięga także **Dorota Bylewska**, a przedmiotem jej rozważań jest *Prawy rycerz* Szymona Starowolskiego – utwór, który stanowi kontynuację literackiej tradycji budowania wzoru osobowego rycerza. Autorka zwróciła m.in. uwagę na bogato rozwinięty system odniesień intertekstualnych (zarówno do dzieł starożytnych, *Pisma Świętego*, jak i utworów współczesnych Starowolskiemu). Dyskurs genealogiczno-heraldyczny i chęć poznania przez polską szlachtę genezy herbów oraz związanych z nimi dziejów poszczególnych rodów heraldycznych sprawiły, że, poczynawszy od końca XVI wieku, zarówno w literaturze panegirycznej, jak i w tekstach będących swoistego rodzaju kompendiami wiedzy, pojawiały się różnego rodzaju odpowiedzi na istniejące w tej dziedzinie społeczne zapotrzebowanie. Źródła te czyni przedmiotem swoich rozważań **Bartłomiej Wołyniec**, śledząc w nich motyw cnót herbowych rodu Ostojczyków. Autor kolejnego studium, **Marcin Piątek**, rekonstruuje obraz wartości rycerskich, odmalowany w literaturze okolicznościowej powstałej pod bezpośrednim wpływem bitwy chocimskiej z 1621 roku. W artykule omówione zostały zarówno stałe, funkcjonujące od czasów antycznych, elementy ethosu rycerskiego, jak i te, do których szczególną wagę przywiązywano w wieku XVII. Na podstawie wybranych utworów literatury staropolskiej śledzi zagadnienie niewoli tatarsko-tureckiej **Renata Ryba**. Badaczka zwraca uwagę na fakt, iż obronę państwowej wolności traktowano jako obowiązek rycerski. W kategoriach powinności rycerskiej pojmowano także wyzwalenie z jasyru współrodaków i współwyznawców, a żołnierze wyzwalający innych z niewoli ukazywani byli w tekstach jako postaci wzorcowe. Celem rozprawy **Dominiki Fesser** jest zbadanie wizerunku husarii, wyłaniającego się z utworów Wespazjana Kochowskiego. Przedmiotem refleksji została objęta m.in. kreacja walczących towarzyszy oraz sposób opisu charakterystycznych dla husarii elementów uzbrojenia. Siedemnastowieczne polskie oracje pogrzebowe jako źródło wiedzy na temat wzorca osobowego żołnierza bada **Urszula Kicińska**. Obecny w tych tekstach model bohatera był, rzecz jasna, wyidealizowany. Na przeciwnym biegunie znajdują się natomiast utwory, które przedstawiają walczących w sposób deprecjonujący. I taki właśnie sposób kreacji omawia **Teresa Banaś-Korniak**. Badaczka śledzi etapy dewaluacji sarmackiego ideału rycerskiego, którą dostrzec można m.in. w satyrze *Coś nowego*

Łukasza Opalińskiego. Ostatni artykuł w niniejszym tomie, którego autorem jest **Jakub Rawski**, nawiązuje wprawdzie do ideałów kultury średniowiecznej w osobie walecznego rycerza – Zawiszy Czarnego, przedmiotem refleksji badacz czyni jednak przede wszystkim kreację tej postaci w dramacie Juliusza Słowackiego, próbuje ponadto odpowiedzieć na pytanie, jaki wpływ na literacką wizję tytułowego bohatera wywarła tradycja XVII wieku oraz swoista „legenda sarmatyzmu” stworzona przez romantyków.

Pozostajemy z nadzieją, że zasygnalizowana tu wielość tekstów, zagadnień i sposobów interpretacji czyni z niniejszego tomu cenne źródło wiedzy na temat tradycji ethosu rycerskiego w kulturze XVI i XVII wieku, a także w epokach późniejszych.

*Teresa Banaś-Korniak
Beata Stuchlik-Surowiak*

Redakcja
Magdalena Kopec

Projekt okładki
Aleksandra Gaździcka

Łamanie
Marek Zagniński

Copyright © 2017 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-3276-5
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-226-3277-2
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 13,0. Ark. wyd. 14,5.
Papier Alto 90g, vol. 1.5. Cena 28 zł (+VAT)
Druk i oprawa: „TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.” Sp.K.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław